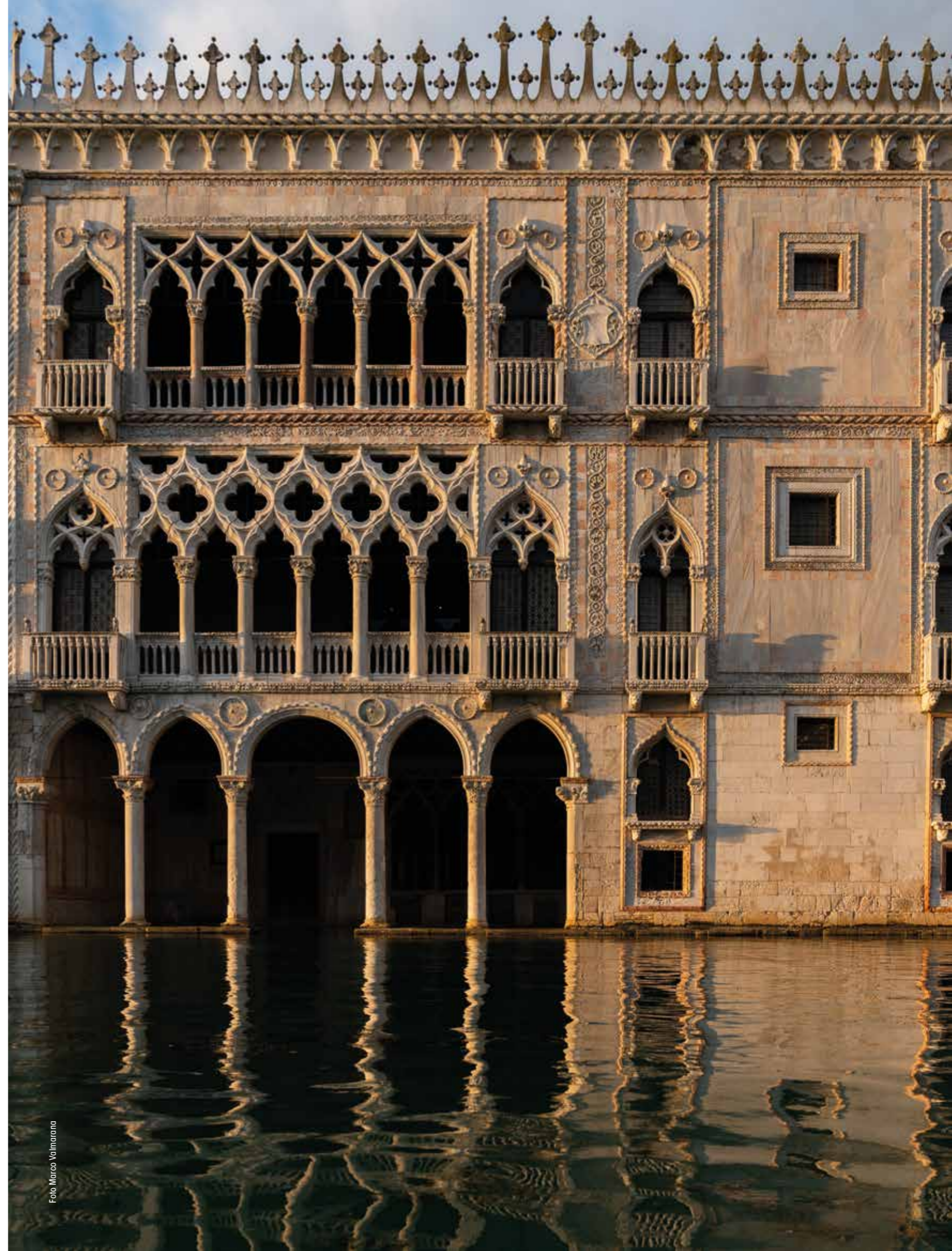

Kapers op de **KUNST**

"It belongs in a museum!" Waar Indiana Jones' catchphrase in volle jaren tachtig nog met edelmoedig uitroepeten kwam, roept het tegenwoordig nogal wat vraagtekens op.

Tekst ISABELLE VANDER HEYDE

De plundering van Salomons tempel, de diefstal van het Lam Gods of recenter het debacle rond het British Museum en de Parthenonfriezen: kunstroof is van alle tijden en spreekt tot de verbeelding, getuige de wirwar aan Indiana Jones, Tomb Raiders, Relic Hunters en andere schattenjagers op het grote scherm. Maar wat lange tijd vooral als plot voor een avonturenfilm gold, wordt de laatste jaren serieus onder de loep genomen. Het belang van cultureel erfgoed als drager van identiteit en cohesie binnen een gemeenschap valt niet te ontkennen, en steeds meer organisaties zetten hun schouders onder het vrijwaren ervan. Kunstbeurs- en stichting TEFAF zette het thema eerder dit jaar in de kijker tijdens een uitgebreide conferentie in samenwerking met onder andere Unesco en Venetian Heritage. Een hoognodige evolutie, want cultureel erfgoed wordt meer dan ooit bedreigd, weet Head of Fairs Will Korner. Hij heeft een diploma archeologie op zak en werkte jarenlang aan de restitutie van roofkunst en antiek uit conflictzones voor hij bij TEFAF aan de slag ging: *“Als stichting gaat onze rol verder dan die van een marktplaats alleen, we moeten onze verantwoordelijkheid nemen in de internationale kunstgemeenschap. We doen dat met eigen initiatieven, zoals het TEFAF Museum Restorationfonds, dat bijvoorbeeld de restauratie sponsorde van antieke glazen bekers na de ontploffing van Beiroet in 2020. Daarnaast werken we ook samen met waardevolle partners zoals het Cultural Emergency Response (CER).”* Dat laatste voorziet eerste hulp in ramp- of conflictsituaties door speciaal opgeleide, lokale teams: noem het gerust een cultuurambulance. Het CER werd in 2003 opgericht als directe reactie op de vernieling door de taliban van twee eeuwenoude Bamiyan boedha's in Afghanistan. De organisatie wil dat de redding en conservatie van cultureel erfgoed erkend wordt als een cruciaal aspect van humanitaire hulp, herstel, ontwikkeling en vredesopbouw. Zo beschermt het momenteel verschillende waardevolle sites in Oekraïne die beschadigd raakten door artillerievuur tegen verdere degradatie en instorting. Cultureel erfgoed wordt natuurlijk niet enkel door gewapende conflicten bedreigd: ook milieurampen, klimaatverandering, corruptie of nog massatoerisme vormen een gevaar. Venetië in het bijzonder valt ten prooi aan dat laatste, wat de samenwerking tussen Tefaf en Venetian Heritage verklaart.

IDENTITEIT

Je kan je natuurlijk afvragen hoeveel energie en financiële inspanningen een hoop kunst waard is in vergelijking met menselijk leed. Op het eerste zicht lijkt het triviaal om geld te investeren in het samenplakken van 1000 jaar oude bekers, maar hun betekenis snijdt dieper dan je denkt. Scherven brengen in dit geval geen geluk, maar wel een gemeenschapsgevoel dat in deze moderne tijd fragieler dan ooit is. *“We mogen niet vergeten dat de vernietiging van erfgoed altijd gepaard gaat met destructie van de lokale gemeenschap, waar ook ter wereld,”* beaamt Korner. *“Dat laatste wordt wel eens genegeerd: de wereld schreeuwde begin jaren*

“DAT ZIJN
NIET zomaar
PLUNDERINGEN,
MAAR *gerichte*
ACTIES OM
HET *verleden,*
EN DAARMEE
OOK HET
bestaansrecht, VAN
EEN *gemeenschap*
uit TE WISSEN.”

BOVEN: Schilderij van Francesco Granacci (ca 1500) uit de NK-collectie: één van de vele werken die na de Tweede Wereldoorlog uit Duitsland is teruggekomen, maar nooit bij de oorspronkelijke eigenaar terecht kwam.
ONDER: Een installatie door TEFAF en Mobilier National, die Frans design erfgoed vrijwaart.

Foto's Alixe Lay, Peter Cox

2000 moord in brand bij de verwoesting van de Bamiyan boedha's, maar weinig inkt vloeide over de bijhorende moorden op Hazara's, een lokale minoriteit. Ik heb met veel mensen op het terrein gewerkt, en iedereen is het erover eens dat een mensenleven altijd primeert op om het even welk materieel object. En toch valt het belang van cultureel erfgoed niet te ontkennen. Mijn tante was in de jaren negentig openbaar aanklager bij het Internationaal Strafhof in de rechtzaak tegen oorlogsmisdadiger Ratko Mladic, en vertelde me dat er naast de moordpartijen ook erg zwaar getild werd aan de verwoesting van Bosnische moskeeën. Dat waren niet zomaar plunderingen, maar gerichte acties om het verleden, en daarmee ook het bestaansrecht, van een gemeenschap uit te wissen. Toen IS de antieke Syrische Palmyra site aanviel, was dat een poging om sporen van andere beschavingen, in dit geval de Griekse, uit te wissen en het narratief te voeden dat die regio sinds het prille begin uitsluitend islamitisch is geweest. Hetzelfde

gebeurt in Nagorno-Karabach, momenteel weer in Azerbeidjaanse handen, waar in alle discretie christelijk Armeense graven worden weggehaald. Toen Putin Oekraïne binnenviel, staafde hij dat met de bewering dat die cultuur eigenlijk niet bestaat. Hij heeft er dus alle baat bij om literatuur, kunstwerken en erfgoed die het tegendeel bewijzen, te laten verdwijnen. Multiculturele regio's zijn net zo gevoelig voor conflicten als strategische militaire en economische zones. Plekken als Irak, Syrië of de balkanlanden zijn door de eeuwen heen een smeltkroes geweest van Griekse, Romeinse, Arabische, Perzische en Aziatische invloeden. Het vrijwaren van een cultuur draait niet om toerisme of materieel bezit, maar om het begrijpen en accepteren van de beschavingen die hebben bijgedragen aan onze gedeelde waarden en identiteit. En iemand wiens identiteit is uitgewist, is erg vatbaar voor indoctrinatie, een tactiek waarop onderdrukkers inspelen.”

Foto's DR

NAZI ROOFKUNST

Niets nieuws onder de zon natuurlijk. In de jaren voor 1945 maakten de nazi's ongeveer een vijfde van alle kunstwerken in Europa en meer dan vijf miljoen culturele artefacten buit met de bedoeling sporen van minderwaardige rassen uit te wissen, en raciaal zuivere kunst in te zetten om het Arische narratief te voeden. Aan geallieerde kant werd er zelfs een gespecialiseerde eenheid van kunstacademici -de Monuments, Fine Arts and Archive Section- opgericht om dat plan te dwarsbomen. Hun verhaal, verfilmd als *Monuments Men*, eindigde met de

OP DEZE PAGINA EN OPENING: TEFAF en Venetian Heritage bundelen de krachten om waardevolle sites, zoals het Ca d'Oro en haar kunstschatten, te beschermen.

kolossale vondst van een kleine twintigduizend stukken in een verlaten Duitse zoutmijn. Een succes, maar het grotere plaatje kent een minder gelukkige afloop. De meerderheid van de gestolen kunstwerken werden nooit teruggevonden of kwamen niet terug in handen van de rechtmatige eigenaars, veelal holocaust slachtoffers. Met de expo Kunst Op Drift werpt het Bonnefantenmuseum in Maastricht nog tot 3 november licht op dit vergeten stukje geschiedenis. *“Na de oorlog werden heel wat werken teruggestuurd naar Nederland, die tijdens de oorlog in handen van de nazi’s waren beland door verkoop (onder dwang) of roof. Het Rijk organiseerde claimtentoonstellingen voor gedupeerden, maar lang niet iedereen kreeg zijn eigendom terug. In de oorlogschao ging veel papierwerk verloren en bloeide er een handeltje tussen kunstkopers en naziprominenten, waardoor werken ettelijke keren van handen veranderden: het was moeilijk om al die verschillende wissels bij te houden, laat staan om te bewijzen dat je ergens de rechtmatige eigenaar van was. Daarom kwam veel in de NK-collectie (Nederlands Kunstbezit) terecht, die het in bruikleen gaf aan musea zoals het Bonnefanten,”* legt curator Jip van Reijen uit. Einde jaren negentig werden de Washington Principles door 44 landen ondertekend, waardoor restitutie eisen werden versoepeld en musea, galeries en handelaars diepgaander herkomstonderzoek deden. Het zorgde voor nieuwe claims en zo’n 40.000 extra stukken die eindelijk “thuis” kwamen. Ook bleken veel musea onbewust zo’n werken tentoon te stellen. *“Veertig schilderijen van de Joods-Nederlandse kunsthandelaar Jacques Goudstikker bleken in ons museum te hangen. Die laatste*

overleed tijdens zijn vlucht in 1940, waarna Hermann Göring een groot aantal werken uit diens kunstvoorraad aan zijn persoonlijke verzameling toevoegde. De Duitse bankier Alois Miedl maakte zich daarna meester van Goudstikkers handel én naam, en bleef tijdens de oorlog handelen in kunst. Het zijn die ‘Göring werken’ die via Nederlands Kunstbezit bij ons zijn terechtgekomen. In 2006 zijn ze teruggeven aan de erfgenamen van Goudstikker.”

HERKOMSTONDERZOEK

Desondanks circuleert er nog veel kunst “met een luchtje aan” in het internationale circuit, waardoor de laatste jaren hernieuwde inspanningen op het vlak van herkomstonderzoek worden geleverd. *“Dat vergt enige kennis van archieven en historisch spoorwerk, maar ook een uitgebreid netwerk aan kenners en medespeurders,”* aldus Van Reijen. *“Er zijn ook belangrijke databases, zoals de publiek toegankelijke Munich Data Collecting Point waar alle teruggevonden kunst uit Duitsland wordt vermeld.”* Het aanleggen van gedetailleerde data speelt meer dan ooit een rol in gevoelige zones, bevestig Korner. *“Ik ben actief geweest in Afghanistan, Egypte, Mali, Indië: regio’s waar het nog steeds onrustig is. Mede daarom heb ik op eigen initiatief de Cultural Heritage At Risk database opgericht, waarin risico objecten in conflictzones zijn opgenomen. Dat gebeurt in overleg met curatoren, historici en archeologen op het terrein. Het helpt voorkomen dat gestolen*

OP DEZE PAGINA: Een claimtentoonstelling door de Stichting Nederlands Kunstbezit in 1950, met werken die uit Nazi-Duitsland waren gered. © Rijksmuseum Amsterdam.
RECHTERPAGINA: Een masker uit de Rethinking Collections tentoonstelling in het AfricaMuseum.

Foto DR

“IN DE jaren
VOOR 1945
MAAKTEN
DE NAZI’S ongeveer
EEN VIJFDE
Van ALLE
KUNSTWERKEN
IN EUROPA
en MEER DAN
vijf MILJOEN
CULTURELE
ARTEFACTEN
BUIT.”

objecten in de handel terechtkomen. Zo verscheen er vorig jaar een item op een veiling in Londen, dat zich voor zover wij wisten in een museum in Kabul had moeten bevinden. Het werd ondertussen terug naar Afghanistan gebracht.” Herkomstonderzoek en restitutie staan ook in het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika in Tervuren hoog op de agenda. Directeur Bart Ouvry heeft het over een moment van waarheid voor het museum, dat haar eigen collecties en de koloniale context waarin ze stot stand kwamen onder de loep neemt. Die inspanningen zijn het onderwerp van de tijdelijke tentoonstelling Rethinking Collections, te bezichtigen tot 29 september. *“In 2022 ging een duidelijke wet van kracht in België: wat tussen 1885 en 1960 in Congo, Rwanda of Burundi bekomen is door geweld, diefstal of manipulatie, is wettelijke eigendom van de overeenkomstige staat. Dat wordt vastgesteld door een gemengd comité van Belgische onderzoekers en experts uit het land in kwestie. Op basis van hun advies wordt een stuk al dan niet teruggegeven. Dat onderzoek is verregeand en moet in samenwerking met lokale gemeenschappen gebeuren. Geen National Geographic aanpak, geen expeditie die in Afrika gaat jagen op informatie, maar een waardevolle uitwisseling met oog voor alternatieve bronnen zoals persoonlijke dagboeken of mondelinge overlevering. Dat is trouwens verrijkend want het brengt verhalen van minderheden aan het licht, of werpt een nieuw licht op de betekenis van stukken die hier al decennialang stof liggen vergaren. De geschiedenis is geen vastgeroest iets en we moeten dat met een nieuwe mentaliteit beschouwen. Het is ook niet aan ons om te beslissen wat met teruggeven erfgoed gebeurt, of en naar welk museum het gaat, wie het mag beheren, etc. Zo’n stuk*

Foto DR

kan voor verschillende gemeenschappen van betekenis zijn, maar een staat beslist zelf wat ze met haar patrimonium doet; laat ons daarin geen koloniale houding aannemen.”

DIGITALE RESTITUTIE

Fysieke teruggave is één manier om patrimonium te vrijwaren, maar Rethinking Collections stelt ook andere benaderingen voor om een culturele identiteit te herstellen. In het kader van digitale restitutie maakten onderzoekers bijvoorbeeld een elektronische replica van de ceremoniële Congolese manza-xylofoon, een instrument dat traditioneel enkel door dorpschouwen werd bespeeld. Door die weg te halen, werd de traditie verbroken en raakten latere generaties ontkoppeld van die muziek. Dankzij digitale reconstructie kunnen geïnteresseerden nu de manza bespelen en horen hoe het klonk. Een magere troost, maar wel een levendige herinnering aan erfgoed dat niet meer bestaat. Ook Korner kaart de mogelijkheden ervan aan: *“Het helpt bevolkingsgroepen in contact te komen met hun culturele identiteit, ook als die onderdrukt wordt of verloren is. En het komt ook vergeten gemeenschappen ten goede uit, wiens uitdagingen minder gemediatiseerd worden dan pakweg oorlogen in het Midden-Oosten. Er was vroeger een regel bij TEFAF dat enkel aangesloten musea beroep konden doen op erfgoedhulp, maar daar zijn we gelukkig van afgestapt. Zo was er op de Unesco conferentie bijvoorbeeld een Ecuadoriaanse gastspreker, Veronica Davila, wiens organisatie Conservartecouador met verschillende centraal-Amerikaanse landen werkt om oude manuscripten te vrijwaren.”*

Het meisje met de PAREL

Gespen, kettingen, ringen ...
Deze zomer spelen we met
parels en stenen om onze huid
nog *mooier* te maken.

Fotografie LALO/EVA
Styling LIEVE GERRITS

OP DEZE PAGINA: Oorbellen van wit goud met Akoya-parels, ANNE ZELLIEN.
Ketting van wit goud met gekweekte diamanten, VALQUÈRE.